

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Салманов Олексій Валерійович - викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.14

Articolul analizează sursele juridice care determină conținutul și garanțiile dreptului constituțional la inviolabilitatea locuinței sau a altor bunuri ale unei persoane. S-a constatat că acțiunile de investigație (căutare) sunt principalele mijloace de probă, un instrument al activității cognitive în investigarea infracțiunilor. Dreptul constituțional la inviolabilitatea casei unei persoane sau a altor bunuri este de a garanta prevenirea intrării ilegale în casa unei persoane sau în alte bunuri. O astfel de intruziune este posibilă și va fi legală numai dacă există motive specificate de lege, și anume permisiunea proprietarului sau o decizie judecătorească. S-a constatat că, în practică, agențiile de aplicare a legii nu sunt întotdeauna capabile să mențină un echilibru între respectarea dreptului constituțional la inviolabilitatea locuinței sau a altor bunuri ale unei persoane și restricția rezonabilă a acestora. Se subliniază că restricționarea acestui drept este permisă numai în prezența temeiurilor legale (consimțământul voluntar sau decizia judecătorului de instrucție), cu excepția situațiilor de urgență specificate de lege.

Cuvinte cheie: dreptul constituțional, inviolabilitatea locuințelor sau a altor posesia unei persoane, respectarea, restricțiile, procedurile penale, legislația procesuală penală.

У статті здійснено аналіз нормативно-правових джерел, що визначають зміст і гарантії конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи. З'ясовано, що слідчі (розшукові) дії є основним засобом доказування, інструментом пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Конституційне право на недоторканність житла чи іншого володіння особи полягає в гарантуванні недопущення незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи. Таке проникнення можливе й буде правомірним тільки у випадку наявності визначених законом підстав, а саме дозволу власника чи рішення суду. З'ясовано, що на практиці правоохоронним органам не завжди вдається зберегти баланс між дотриманням конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи та їх обґрунтованим обмеженням. Наголошено, що допускається обмеження вказаного права тільки за наявності законних підстав (добровільної згоди чи ухвали слідчого судді), окрім визначених законом невідкладних випадків.

Ключові слова: конституційне право, недоторканність житла чи іншого володіння особи, дотримання, обмеження, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство.

The article analyzes the legal sources that determine the content and guarantees of the constitutional right to inviolability of the home or other property of a person. It was found that investigative (search) actions are the main means of proof, a tool of cognitive activity in the investigation of criminal offenses. The constitutional right to the inviolability of a person's home or other property is to guarantee the prevention of illegal entry into a person's home or other property. Such intrusion is possible and will be lawful only if there are grounds specified by law, namely the permission of the owner or a court decision. It has been

found that, in practice, law enforcement agencies are not always able to maintain a balance between respect for the constitutional right to inviolability of the home or other property of a person and their reasonable restriction. It is emphasized that the restriction of this right is allowed only in the presence of legal grounds (voluntary consent or decision of the investigating judge), except for emergencies specified by law.

Key words: constitutional law, inviolability of housing or other possession of a person, observance, restrictions, criminal proceedings, criminal procedural legislation.

Постановка проблеми. Забезпечення дотримання прав і свобод людини є одним із пріоритетних напрямків діяльності будь-якої демократичної, правової, соціально спрямованої держави, якою себе й проголосила Україна. Проте окремі сфери державного життя в тій чи іншій мірі пов'язані із застосуванням заходів примусу, які нерідко призводять до обмеження гарантованих прав і свобод людини і громадянина. Тому особливо важливим є визначення чітких підстав і порядку обмеження окремих прав людини і громадянина. Так, однією із прерогатив держави є забезпечення здійснення уповноваженими суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності заради захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1]. Однак досягнення визначеного в кримінальному процесуальному законодавстві України завдання кримінального провадження досить часто неможливе без обмеження конституційно гарантованих прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з чим особливої актуальності набувають питання про дотримання правових стандартів у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень. Питання про конституційне право на недоторканність житла чи іншого володіння особи та гарантування його реалізації, зазвичай, було предме-

том дослідження вчених з галузі конституційного права. В кримінальному процесі проблематика забезпечення дотримання вказаного конституційного права в кримінальному провадженні вивчалася фрагментарно, в контексті визначення підстав і процесуального порядку проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, пов'язаних з проникненням до житла чи іншого володіння особи. Тому **метою** представленого дослідження є здійснення аналізу наукових поглядів стосовно визначення конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, виокремлення способів забезпечення його дотримання в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Кримінальному процесу характерне застосування примусу під час здійснення кримінального провадження, а це, в свою чергу, безумовно призводить до необхідності в регламентованих законом випадках застосовувати по відношенню до особи заходи, які передбачають обмеження її окремих прав і свобод. Саме тому питання про обмеження прав і свобод людини і громадянина в кримінальному провадженні в контексті гарантування конституційно закріплених прав і свобод є вкрай актуальним.

У розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» в ст. 21 зазначається, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Більше того, в ст. 22 вказаного нормативно-правового акта закріплено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [2]. Тобто в наведених положеннях чітко визначено, що всі люди в нашій державі наділяються рівними

правами, які не можуть бути відчужуваними чи порушеними. При цьому ці права закріплюються на рівні Основного Закону України та гарантуються державою. До того ж вказані права повинні бути непорушними й в інших законах України, які приймаються на основі й на виконання Конституції. Це означає, що вказані права повинні бути гарантованими й у положеннях спеціального законодавства, яким і є кримінальне процесуальне. З огляду на це в кримінальному процесуальному законодавстві України повинні бути визначені гарантії дотримання конституційних прав людини в кримінальному провадженні, зокрема конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Право на недоторканність житла чи іншого володіння особи закріплено ст. 30 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку» [2]. Із вказаного слідує, що законодавець не тільки закріпив право на недоторканність житла чи іншого володіння особи, а й вказав ті виняткові випадки, коли це право може бути обмеженим. При цьому варто наголосити, що право на недоторканність житла чи іншого володіння особи в жодному випадку не може бути порушеним, це є неконституційно та протизаконно, воно може тільки обмежуватися! Саме тому в кримінальному провадженні у визначених законом випадках право на недоторканність житла чи іншого майна особи обмежується, а не порушується. Більше того, про обмеження конституційних прав чітко йдеться в ст. 64 Основного Закону. Згідно з вказаним положенням «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або

надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [2].

Проте, якщо мова йде про необхідність обмеження конституційного права, зокрема права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, то правова держава, вважаючи покарання передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені метою заходи. Як зазначається з цього приводу в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям [3]. Разом із тим Конституційний Суд України вважає, що поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» в контексті частини першої статті 64 Конституції України слід розуміти як не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм. Однак необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів) [4].

Окрім того, говорячи про гарантування конституційних прав людини, в тому числі права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, слід виходити з того, що в нашій державі закріплений і діє принцип верховенства права. А одним із елементів верховенства права, як указується в рішенні Конституційного Суду України у справі за

конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, є принцип правової визначеності. Згідно з цим принципом обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [5]. При цьому слід виходити з того, що будь-яке обмеження прав людини і громадянина повинне бути не тільки юридично обґрунтованим, а й соціально виправданим і адекватним [6].

З вищенаведених позицій Конституційного Суду України помітно, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є виправданим юридичним засобом впливу на особу і повинно повністю здійснюватися у відповідності до вимог закону. Іншими словами, мова йде про правомірний характер таких обмежень, у зворотному випадку буде мати місце порушення, а не обмеження конституційних прав і свобод особи. Якщо говорити про конституційну гарантію недоторканності житла, то вона не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага [7].

У кримінальному процесуальному законодавстві України «недоторканність житла чи іншого володіння особи» віднесено до числа загальних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження. Деталізується вказаний принцип у ст. 13 КПК України, в

якій зазначається, що «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим Кодексом» [1]. Далі особливості проникнення до житла чи іншого володіння особи, як прояв обмеження конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, конкретизуються в положеннях ст. 233 КПК України. Зокрема, в ч. 1 вказаної статті зазначається, що «ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті» [1]. Тобто вказується, що проникнення до житла чи іншого володіння особи під час здійснення кримінального провадження буде правомірним тільки за наявності добровільної згоди особи, яка володіє ними володіє, або ухвали слідчого судді. Разом із тим законодавець вказує на існування винятків, коли проникнення до житла чи іншого володіння особи буде виправданим і правомірним навіть за відсутності зазначених вище підстав. Мова йде про те, що «слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення» [1]. Із зазначеного помітно, що в якості виключення допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи за відсутності згоди володільця чи рішення слідчого судді у виняткових випадках. При цьому законодавець не наводить вичерпного переліку таких невідкладних випадків, він обмежується тільки визначенням характеру невідкладних випадків, тобто з чим вони пов'язані. Така ситуація безперечно призводить до того, що не завжди однозначно й однаково вирішується питання про наявність невідкладних випадків і виправданість проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з обмеженням права на недоторканність житла

чи іншого володіння особи, без відповідного судового рішення чи добровільної згоди особи, яка володіє ними.

Що ж стосується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із обмеженням права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, то вони проводяться на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Проте згідно зі ст. 250 КПК України допускається проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді. Зокрема, «у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора» [1]. Тобто законодавець допускає можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якою обмежується право на недоторканність житла чи іншого володіння особи, до постановлення відповідної ухвали слідчого судді за виняткових невідкладних випадків. Як і у разі визначення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи без відповідного судового рішення під час проведення слідчих (розшукових) дій, положення КПК України містять тільки вказівку на характер таких виняткових невідкладних випадків, без наведення їх переліку. Єдине, що зі змісту ч. 1 ст. 250 КПК України вбачається, що виняткові невідкладні випадки для проведення негласних слідчих (розшукових) дій без постановлення відповідної ухвали слідчого судді є вужчими за своїм обсягом і змістом у порівнянні з невідкладними випадками, визначеними ч. 3 ст. 233 КПК України.

Із вищенаведеного помітно, що конституційне право на недоторканність житла чи іншого володіння особи гарантується в кримінальному провадженні шляхом закріплення недоторканності житла чи іншого володіння

особи як засади кримінального провадження. Причому вказаний принцип повністю побудований на конституційних положеннях про досліджуване право і полягає у виправданому обмеженні вказаного права, згідно з яким проникнення до житла чи іншого володіння особи допускається в кримінальному провадженні лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім виняткових випадків, які визначаються в положеннях кримінального процесуального законодавства України. При цьому наявність невідкладних випадків, виходячи з положень ч. 2 ст. 30 Конституції України допускає можливість встановлення законом іншого, а не тільки за вмотивованим рішенням суду, порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи [2]. Зокрема, невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи визначаються в ч. 3 ст. 233 та ч. 1 ст. 250 КПК України. Так, у випадку проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України «прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу» [1]. Якщо ж проникнення до житла чи іншого володіння особи було здійснено в рамках проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, то «прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами

статті 248 цього Кодексу. Виконання будь-яких дій з проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу» [1].

Тобто у разі проведення слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії, пов'язаної з обмеженням конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, до постановлення ухвали слідчого судді уповноважені особи зобов'язані невідкладно звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням, у якому не тільки обґрунтовуються підстави проведення таких дій, а й наявність невідкладних випадків і виправданість прийнятого рішення про проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення відповідного судового рішення. Якщо слідчий суддя переконується в наявності необхідності невідкладного обмеження конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в конкретному кримінальному провадженні за наведених обставин і визнає дії уповноважених осіб правомірними, то він постановляє відповідну ухвалу «постфактум», тим самим «легалізуючи» проникнення до житла чи іншого володіння особи та отриману в ході таких дій інформацію. Більше того, у випадку обмеження конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, то відповідно до ст. 253 КПК України прокурор або за його дорученням слідчий повинні письмово повідомити осіб, щодо яких такі дії проводилися й чий конституційні права при цьому були тимчасово обмежені, а також підозрюваного, його захисника про таке обмеження [1]. Окремо варто наголосити, що проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді не виключає необхідність дотримання всіх інших вимог до проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Отже, гарантованість конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи взагалі та в кримінальному провадженні зокрема полягає в недопущенні свавільного, безпідставного проникнення будь-кого до житла чи іншого володіння особи. Допускається обмеження вказаного права тільки за наявності законних підстав (добровільної згоди чи ухвали слідчого судді), окрім визначених законом невідкладних випадків, для досягнення легітимної мети, яка полягає в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпеченні швидкого, всебічного, незалежного й об'єктивного кримінального провадження [1].

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 474. Стаття 88.
2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
3. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15–рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Стор. 41. Стаття 2975.
4. У справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні): рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2–рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 54. Стор. 90. Стаття 2183.

5. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»: рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Стор. 25. Стаття 1746.

6. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів): рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 80. Стор. 88. Стаття 2835.

7. У справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011. *Конституційний Суд України*: офіційний вебсайт. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/623>.

